

Jan Turek

Adwokat z urzędu w postępowaniu cywilnym

Palestra 50/3-4(567-568), 83-100

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ADWOKAT Z URZĘDU W POSTĘPOWANIU CYWILNYM

Niewątpliwie nie można wyobrazić sobie sprawnego działania mechanizmów państwowych i społecznych bez istnienia i właściwego funkcjonowania adwokatury. Instytucja ta jest konieczna dla państwa i społeczeństwa. Trafnie ujął to E. Waśkowski.

„Adwokatura potrzebna jest przede wszystkim społeczeństwu. Jej główne zadanie to stać na straży interesu społecznego, dbając o zrealizowanie go w procesie, kontrolować w imieniu społeczeństwa działalność sędziów i innych przedstawicieli władzy państwowej. Jest ona potrzebna i poszczególnym osobom prywatnym. Nie każdy jest na tyle doświadczony w prawie, śmiały i roztropny, ażeby mógł podjąć się obrony swych praw przed sądem. Będąc specjalistą w zakresie prawa i mówcą sądowym, adwokat przychodzi z pomocą każdemu obywatelowi, którego prawom grozi niebezpieczeństwo i broni najcenniejszych dóbr jednostki – honoru, życia, wolności i mienia. Wszyscy potrzebują pomocy adwokata, bowiem każdego nawet najmożniejszego i najbogatszego może dotknąć nieszczęście. (...). Dalej adwokatura potrzebna jest sądowi. Adwokat ułatwia sędziom trudne zadanie wykrycia prawdy. Sami procesujący się nie posiadając wiedzy prawniczej i odnosząc się stronniczo do swych interesów nie mogą zwykle ocenić, jakie okoliczności i dowody mają znaczenie w sprawie i obarczają sąd nadmierną ilością faktów, w których bardzo trudno się zorientować. Inaczej przedstawiają się sprawy, gdy proces prowadzi adwokat. W tym przypadku zadanie sądu upraszcza się i ułatwia: adwokaci poddają materiał uprzedniemu opracowaniu, oddzielają ziarno od plew i przedkładają sędziom zwarty system dowodów. (...). Adwokatura potrzebna jest również władzy państwowej. Jednym z podstawowych zadań tej władzy jest wymiar sprawiedliwości, który może być najlepiej sprawowany wtedy, gdy biorą w nim udział adwokaci, pomagając sędziemu w wykryciu prawdy i stanowieniu słusznych wyroków. W procesie cywilnym adwokaci stron opracowują i upraszczają materiał dowodowy. (...). Wreszcie adwokatura potrzebna jest całej społeczności. Działalność adwokata polega na ochronie praw, czyli abstrakcyjnie mówiąc na ochronie prawa, które jest dźwignią cywilizacji”¹.

¹ Z. Krzemiński podkreśla, iż pogląd ten nie stracił na swej aktualności (*Adwokat w procesie cywilnym*, Kraków 1999, s. 13).

Podstawowym zadaniem adwokatów jest udzielanie pomocy prawnej podmiotom tego potrzebującym, a więc osobom fizycznym, prawnym i wszelkim instytucjom, które nawet nie posiadają osobowości prawnej. Ustawa stanowi, że „pomoc prawna świadczona jest osobom fizycznym, podmiotom gospodarczym, oraz jednostkom organizacyjnym”, wyjaśniając pojęcie jednostki organizacyjnej jako „organu państwowego lub samorządowego, osoby prawnej, osoby społecznej lub politycznej, oraz innego podmiotu nieposiadającego osobowości prawnej” (art. 4 Prawa o adwokaturze). Zadaniem adwokatury jest współudział z sądami i innymi organami państwowymi w zakresie ochrony porządku prawnego państwa przez udzielanie pomocy prawnej osobom, których prawnie chronione interesy indywidualne zostały naruszone lub zagrożone. Pomoc ta w ogólności może polegać na świadczeniu określonych usług na rzecz i żądanie podmiotu, którego prawo jest zagrożone lub naruszone (a więc na świadczeniu usług zwykle o charakterze jednostronnym w sytuacji konfliktowej) w formie: a) poradnictwa prawnego i b) podejmowania odpowiednich środków prawnych w celu ochrony prawa podmiotowego².

Poradnictwo prawne na żądanie osób zainteresowanych polega na udzielaniu porad, informacji, lub konsultacji w kwestiach prawnych, to jest w kwestiach mających znaczenie z punktu widzenia kształtowania się stosunków prawnych w społeczeństwie.

Środki prawne podejmowane przez adwokata dla ochrony praw podmiotowych są bardzo liczne i niezmiernie zróżnicowane, przede wszystkim ze względu na charakter stosunku prawnego, z którego prawo to wynika. W zależności od celu, do którego zmierzają, mogą one być prewencyjne (stosowane do zapobieżenia naruszeniu prawa) i represyjne (stosowane dla ochrony prawa już naruszonego). Natomiast ze względu na treść tych środków oraz pozycję adwokata przy ich stosowaniu można je podzielić na: a) działanie w charakterze zastępcy strony, b) obronę w sprawach karnych, oraz c) opracowywanie aktów prawnych³.

Zastępstwo adwokackie strony może mieć charakter bądź procesowy (np. w procesie cywilnym), bądź pozaprocessowy (np. przy interwencji w imieniu pracownika u pracodawcy czy interwencji w prokuraturze, itp.).

W przypadku zastępstwa procesowego (absorbującego przeważającą część działalności adwokatury) może zachodzić zastępstwo obligatoryjne (tzw. przyzwas adwokacki względny bądź bezwzględny), bądź zastępstwo fakultatywne

² S. Włodyka, *Ustrój organów ochrony prawnej*, Warszawa 1968, s. 256 i n. Szerzej zob. także D. Dudek, *Prawnik a wolność człowieka (adwokat na tle innych profesji prawniczych)* (w:) *Iustitia Civitatis Fundamentum – Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, pod red. H. Ciocha, A. Dębińskiego, J. Chacińskiego, Lublin 2003, s. 781 i n.

³ S. Włodyka, *op. cit.*, s. 258.

(pozostawione do uznania strony). W świetle polskiego cywilnego prawa procesowego zastępstwo adwokackie ma w zasadzie charakter fakultatywny, a wyjątkiem jest głównie przymus adwokacki w postępowaniu kasacyjnym, gdyż kasacja powinna być sporządzona przez pełnomocnika będącego adwokatem lub radcą prawnym (art. 393² § 1 d.k.p.c., a od 5 lutego 2005 r. art. 87¹ ZmKPCU04)⁴. Przez dodanie art. 87¹ k.p.c. wprowadzone zostało bezwzględnie obowiązkowe zastępstwo stron przez adwokatów lub radców prawnych w postępowaniu przed Sądem Najwyższym, począwszy od sporządzenia środka odwoławczego. Włączono tu również czynności procesowe związane z postępowaniem przed Sądem Najwyższym, lecz dokonywane przed sądem niższej instancji. Pisma procesowe sporządzone z naruszeniem artykułu 87¹ k.p.c. podlegają zwrotowi bez wzywania do usunięcia braków, chyba że ustawa stanowi inaczej. W grę wchodzi więc dwa rodzaje działań adwokata: a) czynności podjęte przez niego na skutek wyboru przez określoną osobę (stosunek pełnomocnictwa procesowego w wyniku jednostronnego oświadczenia woli)⁵, oraz b) pełnomocnictwo z urzędu.

⁴ Znowelizowany w marcu 1996 r. Kodeks postępowania cywilnego wprowadzał w ograniczonym zakresie bezwzględny przymus adwokacki ograniczający się wyłącznie do wniesienia kasacji, gdyż w dalszym postępowaniu kasacyjnym strona mogła jednak działać osobiście, bez pomocy adwokata czy też radcy prawnego. Ale i w tym zakresie były wyjątki, gdyż z przymusu adwokackiego jako strony byli zwolnieni adwokat, sędzia, prokurator, radca prawny, notariusz oraz profesor i doktor habilitowany nauk prawnych (art. 392² § 2 k.p.c.). Względny przymus adwokacki nie wyklucza działania osobistego strony w procesie. Jeżeli jednak strona chciała ustanowić pełnomocnika, to mógł nim być wyłącznie adwokat lub radca prawny. Kodeks nie wprowadza tzw. względnego przymusu adwokackiego, ale swoboda stron w wyborze pełnomocnika była ograniczona, bowiem w art. 87 wskazuje on krąg osób, które mogą być pełnomocnikami (zob. A. Zieliński, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 1998, s. 65). Ustawa z 2 lipca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw w art. 1 pkt 49 wprowadziła uchyla art. 393² k.p.c., ale w art. 1 pkt 13 po dotychczasowym przepisie art. 87 k.p.c. dodaje art. 87¹ w brzmieniu § 1. W postępowaniu przed Sądem Najwyższym obowiązuje zastępstwo stron przez adwokatów lub radców prawnych. Zastępstwo to dotyczy także czynności procesowych związanych z postępowaniem przed Sądem Najwyższym, podejmowanych przed sądem niższej instancji. Przepisu § 1 nie stosuje się w postępowaniu o zwolnienie od kosztów sądowych oraz o ustanowienie adwokata lub radcy prawnego oraz gdy stroną, jej organem, jej przedstawicielem ustawowym lub pełnomocnikiem jest sędzia, prokurator, notariusz albo profesor lub doktor habilitowany nauk prawnych, a także gdy stroną, jej organem lub jej przedstawicielem ustawowym jest adwokat lub radca prawny, brzmienie ustalone przez art. 1 pkt 2 ustawy z 22 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. z 2005 r. Nr 13, poz. 98; dalej jako: ZmKPCU05.

⁵ Zob. A. Wolter, *Prawo cywilne – zarys części ogólnej*, Warszawa 1968, s. 281 oraz S. Grzybowski, J. Skąpski, M. Sośniak, S. Włodyka, S. Wójcik, *Prawo cywilne*, Warszawa 1972, s. 73. Jest to stanowisko dominujące, chociaż odosobniony pogląd zakłada, iż do powstania stosunku pełnomocnictwa sądowego potrzebne jest, poza złożeniem stosownego oświadczenia woli przez mocodawcę, także przyjęcie tego oświadczenia przez pełnomocnika. Zakłada się bowiem, że pełnomocnictwo sądowe powstaje przez zgodne oświadczenie woli mocodawcy oraz pełnomocnika. Trzeba przyjąć, że pełnomocnic-

Powołanie adwokata z urzędu

Instytucja „pełnomocnika z urzędu” jest już utrwalona od dawna w polskim prawie procesowym⁶. Opiera się ona w głównej mierze na założeniu, iż stronie nieza- możnej zapewnić należy równe prawa w procesie, przydzielając jej obrońcę na koszt Skarbu Państwa⁷.

Kwestia pełnomocnika z urzędu została uregulowana w art. 117 k.p.c., w myśl którego „strona zwolniona przez sąd od kosztów sądowych w całości lub części ma prawo zgłosić wniosek o ustanowienie dla niej adwokata lub radcy prawnego”⁸. Wniosek taki należy zgłosić na piśmie lub ustnie do protokołu w sądzie, w którym sprawa ma być wytoczona lub już się toczy (art. 114 § 1 k.p.c.). Strona, która nie ma miejsca zamieszkania w siedzibie tego sądu, może złożyć wniosek o przyznanie zwolnienia od kosztów sądowych, jak też wniosek o ustanowienie dla niej adwokata lub radcy prawnego w sądzie rejonowym miejsca swego zamieszkania. Sąd rejonowy prześle niezwłocznie te wnioski właściwemu sądowi (art. 114 § 2 k.p.c.). Wniosek zgłoszony po raz pierwszy w postępowaniu apelacyjnym lub kasacyjnym sąd może przekazać do rozpoznania sądowi pierwszej instancji (art. 115 k.p.c.).

Sąd uwzględni wniosek o ustanowienie adwokata, jeżeli udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie uzna za potrzebny, co może zachodzić w wypadkach,

two procesowe jest czynnością prawną, polegającą na oświadczeniu woli przez stronę procesową w zakresie udzielenia osobie trzeciej upoważnienia do działania w jej imieniu w postępowaniu cywilnym (por. A. Zieliński, *op. cit.*, s. 62 oraz H. Mądrzak, D. Krupa, E. Marszałkowska-Krześ, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 1999, s. 108). Z punktu widzenia procesowego nie jest wymagane wyraźne przyjęcie pełnomocnictwa przez pełnomocnika procesowego. Sam fakt, iż pełnomocnik przedkłada pełnomocnictwo i działa za stronę świadczy, że przyjął pełnomocnictwo (por. W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie cywilne – zarys wykładu*, Warszawa 1998, s. 133).

⁶ Zob. Z. Krzemiński, *op. cit.*, s. 91.

⁷ M. Waligórski, *Proces cywilny – funkcja i struktura*, Warszawa 1947, s. 141 i 192 i n.

⁸ Dwa są istotne wymogi, od istnienia których uzależnione jest przyznanie stronie „prawa ubogich”. Przede wszystkim strona musi być uboga, przez co w stosunku do osób fizycznych ustawa rozumie to, by strona nie była w stanie bez uszczerbku utrzymania koniecznego dla siebie i rodziny ponieść kosztów procesu (art. 113 § 1 k.p.c.). Natomiast, gdy chodzi o osoby prawne (organizacje niemające osobowości prawnej) może być przyznane zwolnienie od kosztów sądowych, gdy osoba ta wykaże, iż nie ma dostatecznych środków na te koszty (art. 113 § 2 k.p.c.). Sama jednak okoliczność, że strona jest uboga, nie wystarcza, gdyż strona może być dopuszczona do procesu bez składania opłat sądowych i wydatków tylko wówczas, gdy żądana przez nią ochrona prawna nie przedstawia się jako oczywiście bezzasadna (art. 116 § 2 k.p.c.). Chodzi tu nie o szanse powodzenia żądanej ochrony prawnej (gdyż te często dają się ocenić dopiero po przeprowadzeniu pewnej części procesu), lecz o brak podstawowych warunków powodzenia zabiegów strony, widocznych już z samego jej wniosku bez względu na to, jakie stanowisko zajmie wobec nich strona przeciwna. Powództwo jest oczywiście bezzasadne wtedy, gdy dla każdego prawnika jest z góry widoczne bez potrzeby głębszej analizy prawniczej stosunku prawnego, bez sprawdzania i oceny dowodów, że powództwo nie może być uwzględnione (tak M. Waligórski, *op. cit.*, s. 193).

gdy strona jest nieporadna lub pozbawiona wolności, gdy sprawa jest skomplikowana pod względem faktycznym i prawnym⁹. Po tym pierwszym etapie tzw. ustanowienia adwokata z urzędu przez sąd następuje kolejny etap wyznaczenia adwokata z urzędu. Sąd zwraca się do właściwej rady adwokackiej o wyznaczenie konkretnego adwokata. Jeżeli taki adwokat ma podjąć czynności poza siedzibą sądu orzekającego, właściwa rada na wniosek ustanowionego adwokata z urzędu wyznaczy w razie potrzeby adwokata z innej miejscowości (art. 117 § 1 *in fine* k.p.c.).

Przepis art. 117 § 1 *in principio* k.p.c. wyraźnie wspomina o wniosku strony, co także podkreślał Sąd Najwyższy, wskazując, iż sąd może ustanowić adwokata z urzędu tylko na wniosek zainteresowanej strony¹⁰. Zasadą więc jest, że ustanowienie adwokata z urzędu może nastąpić na wniosek strony, a odstąpienie od pełnych wymogów formalnych nastąpić może, gdy strona złożyła wniosek w sposób nieporadny, a z jej pisma nie dość precyzyjnie wynika prośba o ustanowienie adwokata z urzędu¹¹.

Ustanowienia adwokata z urzędu może domagać się osoba korzystająca z ustawowego zwolnienia od kosztów sądowych (art. 111 k.p.c.) bądź która została zwolniona przez sąd od kosztów sądowych w całości lub części (art. 117 § 1 k.p.c.). Strona więc musi złożyć wniosek o ustanowienie adwokata z urzędu, a nadto w drugim przypadku (gdy nie jest zwolniona od kosztów sądowych z mocy ustawy) pisemne oświadczenie, że nie jest w stanie ponieść kosztów sądowych bez uszczerbku utrzymania koniecznego dla siebie i rodziny (art. 113 § 1 k.p.c.). Oświadczenie to powinno zawierać dokładne dane o stanie rodzinnym, majątku i dochodach, a od sądu orzekającego zależy uznanie tego oświadczenia za dostateczne do zwolnienia od kosztów sądowych (art. 113 § 1 *in fine* k.p.c.)¹². Jeżeli strona zgłaszając wniosek o ustanowienie

⁹ Sąd odmówi stronie ustanowienia adwokata lub radcy prawnego w razie oczywistej bezzasadności jej powództwa lub obrony (art. 117 § 2 *in fine* k.p.c.).

¹⁰ Orzeczenie SN z 15 listopada 1967 r., III PRN 73/67, NP 1968, z. 9, poz. 1377. W praktyce wymóg ten był stosowany dość liberalnie i w orzeczeniu z 23 września 1964 r., II PZ 46/64, NP 1965, z. 5, poz. 56 Sąd Najwyższy uznał, iż sąd może nieprecyzyjne sformułowania strony, mającej kłopoty w redagowaniu pisma procesowego, odnoszące się do udzielenia jej pomocy prawnej potraktować jako wniosek o ustanowienie pełnomocnika z urzędu. W kolejnym orzeczeniu z 6 listopada 1996 r., II UKN 7/96, „Monitor Prawniczy” 1997, nr 8, poz. 328 Sąd Najwyższy potwierdził, że „w postępowaniu regulowanym przepisami postępowania cywilnego ustanowienie adwokata z urzędu następuje na wniosek strony”.

¹¹ Tak Z. Krzemiński, *op. cit.*, s. 93. Wskazać jednak trzeba, że w postępowaniu przed sądem opiekuńczym w sprawach określonych w ustawie z 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. Nr 111, poz. 535 z późn. zm.) „sąd może ustanowić dla osoby, której postępowanie dotyczy bezpośrednio, adwokata z urzędu, nawet bez złożenia wniosku, jeżeli osoba ta ze względu na stan zdrowia psychicznego nie jest zdolna do złożenia wniosku, a sąd uzna udział adwokata w sprawie za potrzebny” (art. 48 ust. 2 ustawy).

¹² W przepisie tym ustawodawca odstąpił od wcześniejszego „prawa ubogich”. Obecnie przesłanką zwolnienia od kosztów nie jest „życie w niedostatku”, lecz „uszczerbek w koniecznym utrzymaniu”, przez co należy rozumieć utrzymanie na poziomie członków rodzin średnio zarabiających.

adwokata z urzędu wraz z wnioskiem o zwolnienie od kosztów sądowych nie załączy takiego oświadczenia, to w takim wypadku wnioski te nie mogą być od razu oddalone, gdyż przewodniczący powinien ją wezwać do uzupełnienia tegoż braku w terminie tygodniowym pod rygorem zwrócenia pisma (art. 130 k.p.c.)¹³. Przed rozstrzygnięciem wniosku o przyznanie zwolnienia od kosztów sądowych sąd może zarządzić dochodzenie, jeżeli na podstawie akt sprawy lub oświadczeń strony przeciwnej poweźmie wątpliwości co do stanu majątkowego strony ubiegającej się o zwolnienie, wykazanego przez nią w złożonym oświadczeniu. Sąd najpierw więc bada treść wniosku i dołączonego do niego oświadczenia strony o stanie majątkowym, rodzinnym i dochodach oraz czy nie zachodzi „oczywista bezzasadność” powództwa¹⁴. Sąd ma bowiem obowiązek odmówić zwolnienia od kosztów (w dalszej kolejności ustanowienia adwokata z urzędu) w razie „oczywistej bezzasadności” powództwa (art. 116 § 2 k.p.c.). Powództwo lub obrona mogą być bezzasadne pod względem faktycznym lub prawnym¹⁵. Dla oceny, czy ma miejsce oczywista bezzasadność powództwa, nie ma znaczenia przytoczona przez powoda podstawa prawna żądania, bowiem oceny takiej należy dokonać na podstawie przytoczonych w pozwie okoliczności faktycznych¹⁶.

Osobie prawnej, jak również organizacji niemającej osobowości prawnej może być przyznane zwolnienie od kosztów sądowych, jeżeli wykaże, że nie ma dostatecznych środków na te koszty (art. 113 § 2 k.p.c.). Zwolnienia od kosztów sądowych może domagać się również przedsiębiorstwo państwowe, jeżeli wykaże, iż istotnie nie posiada dostatecznych środków na poniesienie tych kosztów¹⁷. Przejściowe trudności materialne (np. chwilowy brak pracy osoby zdolnej do jej wyko-

¹³ Por. orzeczenie SN z 8 kwietnia 1957 r., I CZ 59/57, RPEiS 1958, s. 314.

¹⁴ W kodeksie zostało przyjęte tzw. rzeczowe badanie uprzednie samej sprawy, w celu wyeliminowania niewłaściwości i nadużyć, przy uzyskiwaniu zwolnienia od kosztów, a zwłaszcza oczywistego pieniactwa lub nieuczciwej obrony.

¹⁵ Oczywista bezzasadność pod względem prawnym zachodzi tylko wówczas, gdy każdy prawnik z góry, bez głębszej analizy prawnej stanu faktycznego może powiedzieć, że powództwo nie może być uwzględnione. Bezzasadność oczywista pod względem faktycznym zachodzi wtedy, gdy wnioski wysnute przez stronę z podanych przez nią faktów są rażąco sprzeczne z przyjętymi powszechnie zasadami logiki; w żadnym razie bezzasadności nie można łączyć z brakiem lub niedostatecznością środków dowodowych, skoro środki te mogą być przytaczane aż do zamknięcia rozprawy w pierwszej instancji (orzeczenie SN z 31 stycznia 1963 r., II CZ 3/63, OSP 1963, z. 11, poz. 286 oraz W. Siedlecki, *Zarys postępowania cywilnego*, Warszawa 1966, s. 184).

¹⁶ Orzeczenie SN z 15 kwietnia 1971 r., I CZ 50/71, OSP 1971, z. 12, poz. 230. Nie można w postępowaniu międzyinstancyjnym oddalić wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych z powołaniem się na oczywistą bezzasadność środka odwoławczego (orzeczenie SN z 6 marca 1973 r., II CZ 22/73, OSN 1974, z. 1, poz. 16), podobnie jak nie może sąd pierwszej instancji oddalić – powołując się na oczywistą bezzasadność powództwa – wniosku powoda o zwolnienie od opłaty sądowej należnej od zażalenia wniesionego przez niego na postanowienie o odrzuceniu a *limine* pozwu (orzeczenie SN z 12 września 1990 r., I CZ 202/90, OSN 1991, z. 10–12, poz. 127).

¹⁷ Por. orzeczenie SN z 17 maja 1960 r., 4 CR 35/60, NP 1960, z. 11, poz. 1522.

nywania, kłopoty w zebraniu niezbędnej kwoty) nie stanowią o potrzebie zwolnienia od kosztów, chyba że zachodzi konieczność niezwłocznego wytoczenia powództwa (np. z uwagi na potrzebę zabezpieczenia dowodów, z powodu upływu okresu przedawnienia itp.)¹⁸. Przy ocenie sytuacji materialnej strony brane głównie są pod uwagę aktualne zarobki i wpływy finansowe, bowiem one przede wszystkim świadczą o możliwości poniesienia kosztów sądowych, bez uszczerbku dla siebie i dla rodziny. Sąd nie może opierać się wyłącznie na stanie posiadania¹⁹, a nawet wcześniejsze powierzenie sprawy adwokatowi z wyboru nie może uchodzić za „luksus” i samo przez się świadczyć, iż strona może ponieść koszty sądowe, a przeto uzasadniać odmowę zwolnienia od kosztów oraz odmowę ustanowienia adwokata z urzędu²⁰.

Ubieganie się o ustanowienie i wyznaczenie adwokata z urzędu dopuszczalne jest zarówno w procesie jak i w postępowaniu nieprocesowym, z wniosku o zabezpieczenie dowodów, z wniosku o zabezpieczenie przyszłego powództwa, w postępowaniu egzekucyjnym itd. Można też domagać się przyznania adwokata z urzędu, gdy przed sądem powszechnym odbywają się czynności w ramach nadzoru nad sądem polubownym²¹.

Czynności adwokata z urzędu

Ustanowienie adwokata dla strony zwolnionej od kosztów sądowych jest równoznaczne z udzieleniem pełnomocnictwa procesowego (art. 118 k.p.c.)²², a więc adwokat z urzędu nie musi przedkładać sądowi podpisanego przez stronę pełnomocnictwa. Uprawnienia jego wynikają bowiem z ustawy. Ustanowienie nadaje

¹⁸ Orzeczenie SN z 27 października 1955 r., 4 CZ 196/55, OSN 1957, poz. 11, z 25 lutego 1974 r., II CZ 17/74, OSN 1975, z. 4, poz. 63, oraz z 31 marca 1987 r., I CZ 26/87, OSN 1988, z. 7–8, s. 103. Korzystanie przez przedsiębiorstwo z kredytu bankowego nie oznacza, że nie ma ono dostatecznych środków na poniesienie kosztów procesu (por. orzeczenie SN z 26 czerwca 1990 r., II CZ 113/90, OSN 1991, z. 8–9, s. 111).

¹⁹ Posiadanie majątku nieruchomego (nieprzynoszącego bieżących dochodów) nie wyklucza możliwości zwolnienia od kosztów sądowych (por. orzeczenie SN z 6 listopada 1953 r., I C 142/53, OSN 1954, z. 2, poz. 52, oraz z 4 września 1957 r., OSN 1959, z. 1, poz. 15).

²⁰ Tak orzeczenie SN z 6 listopada 1953 r., I C 142/53, OSN 1954, z. 2, poz. 52.

²¹ Należy jednak wykluczyć dopuszczalność ustanowienia i wyznaczenia adwokata do prowadzenia sprawy przed sądem polubownym (por. Z. Krzemiński, *op. cit.*, s. 106).

²² Wskazany przepis nie jest precyzyjny, skoro procedura powołania adwokata z urzędu jest dwuetapowa i składa się z ustanowienia tego adwokata przez sąd orzekający, a następnie z wyznaczenia konkretnego adwokata przez radę adwokacką (tak Z. Czeszejko-Sochacki, Z. Krzemiński, *Adwokat z urzędu*, Warszawa 1975, s. 45). Odmienne stanowisko, że sam wniosek o ustanowienie adwokata z urzędu może być uważany za udzielenie pełnomocnictwa, wyrażają J. Fabian (*Pełnomocnictwo*, Warszawa 1963, s. 39) oraz J. Sobkowski (*Pełnomocnictwo procesowe, jego istota, powstanie i wygaśnięcie*, Poznań 1967, s. 146).

adwokatowi z urzędu wszelkie uprawnienia wchodzące w zakres pełnomocnictwa procesowego bez potrzeby jakiegoś aktu od strony reprezentowanej przez niego²³.

Ustanowienie nadaje adwokatowi z urzędu wszelkie uprawnienia (podobnie jak adwokatowi z wyboru) pełnomocnika z art. 91 k.p.c., a więc umocowany on jest do:

- a) wykonywania wszelkich czynności procesowych łączących się ze sprawą we wszystkich (trzech) instancjach, łącznie ze skargą o wznowienie postępowania,
- b) przedsięwzięcia czynności odnoszących się do zabezpieczenia i egzekucji,
- c) udzielania substytucji,
- d) czynności dyspozytywnych (ugoda, uznanie powództwa, zrzeczenie się roszczenia),
- e) odbioru kosztów procesu od strony przeciwnej.

Prawo (jednocześnie obowiązek) adwokata z urzędu do osobistego występowania w sprawie przed sądami trzech instancji jest złagodzone o tyle, że na jego wniosek właściwa rada adwokacka w razie potrzeby wyznaczy adwokata z innej miejscowości (art. 117 § 1 k.p.c.). Gdy adwokat z urzędu został ustanowiony do postępowania przed Sądem Najwyższym w postępowaniu kasacyjnym, a orzeczenie zostanie uchylone do ponownego rozpoznania, to nie ma on obowiązku występowania w ponownym postępowaniu przed sądem pierwszej instancji²⁴.

Adwokat z urzędu nie ma też obowiązku składania apelacji czy kasacji, jeśli brak jest podstaw do składania tych środków odwoławczych. Powinien jednak o tym zawiadomić stronę, dla której go powołano²⁵.

Kodeks nie stawia żadnych ograniczeń co do możliwości udzielenia przez stronę szerszego pełnomocnictwa niż pełnomocnictwo procesowe; ażeby jednak to miało

²³ W. Siedlecki, Z. Świeboda, *op. cit.*, s. 172, a także Z. Krzemiński, *op. cit.*, s. 111.

²⁴ Tak Z. Krzemiński, *Adwokat w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Palestra” 1969, Nr 5, s. 14.

²⁵ W uchwale z 21 września 2000 r., III CZP 14/00, OSNC 2001, z. 2, poz. 21 Sąd Najwyższy wskazał, że „adwokat ustanowiony dla strony przez sąd może odmówić sporządzenia kasacji, jeżeli byłaby ona niedopuszczalna lub oczywiście bezzasadna”. W uzasadnieniu wskazano, iż adwokat ustanowiony przez sąd dla strony w postępowaniu cywilnym powinien z pełnym wykorzystaniem wiedzy fachowej odpowiedzialnie ocenić, czy kasacja przysługuje i czy nie byłaby oczywiście bezzasadna. Z wątpliwościami co do zasadności odmowy sporządzenia kasacji strona, dla której adwokat został wyznaczony, może zwrócić się do właściwej rady adwokackiej. Nie można wyłączyć, że w razie podzielenia zastrzeżeń strony, rada adwokacka mogłaby wyznaczyć innego adwokata, ten zaś – ewentualnie – wnosić o przywrócenie terminu do wniesienia kasacji, jeżeli znalazłby uzasadnione podstawy jej sporządzenia (art. 28 ust. 1 Prawa o adwokaturze). Wprawdzie w niektórych orzeczeniach SN dotychczas uznawano, że trudności w znalezieniu adwokata, który podjąłby się sporządzenia kasacji, z reguły nie uzasadniają przywrócenia terminu do jej wniesienia, jednak w innych przyjmowano, iż niezawinione trudności w uzyskaniu pomocy prawnej do sporządzenia i wniesienia kasacji mogą takie przywrócenie uzasadniać. Może być tak zwłaszcza wówczas, gdy po ustanowieniu i wyznaczeniu adwokata okres bieżącego terminu do wniesienia kasacji okaże się niewystarczający w stopniu prowadzącym do jego uchybienia.

skutki procesowe, określenie zakresu tego szerszego umocowania powinno nastąpić w samym pełnomocnictwie opartym na wyborze adwokata. Nie można pozbawić strony tego uprawnienia przy pełnomocnictwie z urzędu i strona dla której przydzielono adwokata, może ograniczyć jego pełnomocnictwo zgodnie z przepisami kodeksu co do czynności dyspozytywnych²⁶.

Wyznaczenie adwokata pełnomocnikiem z urzędu nakłada na niego nie mniejszy obowiązek troski i staranności w wykonywaniu czynności niż w sprawie zleconej przez klienta (z wyboru). Adwokat z urzędu nie może więc czynić niczego, co godziłoby w interes osoby, dla której został ustanowiony. Pomoc, której udziela on tej osobie, powinna być świadczona zgodnie z wymogami stawianymi profesjonalistom²⁷. Adwokat ma służyć osobie, dla której został ustanowiony, fachową radą²⁸, co nie może jednak oznaczać, że jest on bezwzględnie zobowiązany do składania (na żądania tej osoby) oczywiście nieuzasadnionych pozwów czy środków odwoławczych lub innych środków zaskarżenia²⁹. Adwokat nie jest ustanowiony i wyznaczony do dokonania określonej czynności procesowej, lecz po to, aby osobie, dla której został ustanowiony, udzielił potrzebnej, starannej i wszechstronnej pomocy prawnej. Adwokat z urzędu bierze udział w postępowaniu sądowym w celu stworzenia tej osobie warunków gwarantujących właściwą ochronę jej podstawowych praw³⁰, a więc aby wykazał należytą dbałość o interesy klienta, działając w głównej mierze na jego korzyść. Z jednej więc strony ustanowienie adwokata na rzecz określonej osoby nie może być rozumiane jako obowiązek adwokata wytoczenia powództwa, w przypadku gdy osoba ta w sposób stanowczy nie wyraziła swej woli w tym względzie, z drugiej zaś strony osoba ta nie może oczekiwać, ażeby adwokat sporządził i następnie popierał

²⁶ Tak W. Siedlecki, Z. Świeboda, *op. cit.*, s. 133 i 172. Nadto zob. Z. Krzemiński, *Pełnomocnik w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1971, s. 103.

²⁷ Adwokat winien z właściwą starannością (profesjonalnie) zadbać o interesy osoby, dla której został ustanowiony (por. postanowienie SN z 14 sierpnia 1997 r., II CZ 88/97, OSNC 1998, z. 3, poz. 40, oraz postanowienie SN z 12 lutego 1999 r., II CKN 341/98, OSNC 1999, z. 6, poz. 123). D. Dudek, *op. cit.*, s. 816 postuluje nawet, iż właściwe wykonywanie czynności adwokata uzasadnia „wprowadzenie jako wymogu minimum – obligatoryjnego zawieszenia przez adwokata członkostwa w partiach i innych organizacjach politycznych na czas pełnienia funkcji w organach samorządu adwokackiego, a postulat maksimum – to wymóg bezpartyjności wszystkich adwokatów czynnych zawodowo”.

²⁸ Podkreśla to Z. Krzemiński, *Adwokat w procesie cywilnym*, Kraków 1999, s. 123.

²⁹ Zgodnie z obowiązującym zbiorem zasad etyki adwokackiej i godności zawodu – Kodeks Etyki Adwokackiej (Uchwała Naczelnej Rady Adwokackiej z 10 października 1998 r., wkładka do „Palestry” 1998, Nr 11–12), celem podejmowanych przez adwokatów czynności zawodowych jest ochrona interesów klienta (§ 6), a w czasie wykonywania tych czynności adwokat korzysta z pełnej swobody i niezależności (§ 7).

³⁰ Już X Statut tzw. Statutów wiślickich (małopolskich) Kazimierza Wielkiego z XIV w. (zwany „Wielką kartą adwokatury polskiej”) stanowił: „Ponieważ obrona i ochrona będące prawem naturalnym nie są zabronione, więc postanawiamy, że w sądach naszego królestwa każdy człowiek, niezależnie od stanu i okoliczności, może i powinien mieć adwokata, pełnomocnika lub rzecznika” (cyt. za: A. Kiszka, Z. Krzemiński, R. Lyczewek, *Historia adwokatury polskiej*, Warszawa 1995, s. 23 i n.).

środek odwoławczy (inny środek zaskarżenia) wbrew oczywistym faktom i przepisom obowiązującego prawa³¹. Adwokat z urzędu gdy dojdzie do wniosku, że nie ma szans na wygraną, winien to rzetelnie przedstawić i wyłożyć osobie, dla której został powołany oraz odradzać (czasem wystarczy uświadomienie negatywnych skutków dla klienta, chociażby w postaci obowiązku poniesienia kosztów przegrania procesu) wniesienie pozwu czy środka odwoławczego. Z tego względu istotny jest osobisty kontakt adwokata z osobą, dla której został powołany, w przypadku gdy jest ona pozbawiona wolności (art. 137 § 2, 327 § 2, 387 § 3 k.p.c.) i chociaż niezapewnienie adwokatowi z urzędu możliwości osobistego porozumienia się z taką osobą nie powoduje nieważności postępowania, to jednak może stanowić inne uchybienie procesowe uzasadniające uchylenie orzeczenia co do istoty sprawy³².

Adwokatowi ustanowionemu dla strony zwolnionej od kosztów sądowych nie należy się od tej strony żadne wynagrodzenie za jego czynności³³. Adwokat ten ma prawo, z wyłączeniem strony, ściągnąć sumę należną mu tytułem wynagrodzenia i zwrotu wydatków z kosztów zasądzonych na rzecz tej strony od przeciwnika. Przeciwnik zaś nie może czynić żadnych potrąceń, z wyjątkiem kosztów nawzajem mu przyznanych od strony zwolnionej od kosztów sądowych. Adwokat ten korzysta z pierwszeństwa ustawowego zaspokojenia swych należności przypadających od przeciwnika strony zwolnionej od kosztów przed roszczeniami osób trzecich (art. 122 k.p.c.). Na równi z przysądzeniem kosztów od przeciwnika należy traktować ugodę sądową, w której zastrzeżono stronie zwolnionej od kosztów zwrot kosztów od przeciwnika (art. 104 k.p.c.). Gdy strona zwolniona od kosztów sądowych zaświadczona przez adwokata z urzędu przegrała sprawę, adwokatowi temu mogą być przyznane koszty (na jego wniosek) przez sąd, jeżeli nie zostały one w całości

³¹ Zob. orzeczenie SN z 7 września 1968 r., RAD 6/68, „Palestra” 1968, Nr 12, s. 99, a nadto uzasadnienie uchwały SN z 21 września 2000 r., III CZP 14/00, OSNC 2001, z. 2, poz. 21 oraz Z. Krzemieński, *op. cit.*, s. 124.

³² Orzeczenie SN z 1 lutego 1961 r., 4 CR 151/60, NP 1961, z. 7–8, s. 1042, a nadto J. Turek, *Procesowe skutki uchybień dowodowych sądu. Cz. III*, „Monitor Prawniczy” 2003, nr 7, s. 308. Złożenie przez stronę zwolnioną od kosztów sądowych wniosku o ustanowienie dla niej adwokata z urzędu w terminie do wniesienia środka odwoławczego nie przerywa ani nie niweczy tego terminu. Żaden przepis prawa nie wymaga od sądu ponownego doręczania temu adwokatowi odpisów zaskarżonych orzeczeń, jeżeli doręczenie samej stronie było skuteczne (por. orzeczenie SN z 26 listopada 1975 r., III PR 117/75, OSN 1976, z. 7–8, poz. 177).

³³ Zgłaszając wniosek o przyznanie kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu, pełnomocnik winien złożyć oświadczenie, że opłaty za czynności adwokackie nie zostały zapłacone w całości lub w części. Stosownie do § 20 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz.U. Nr 163, poz. 1348), oświadczenie takie jest nieodzownym elementem uzasadnienia wniosku. Stanowi ono przesłankę do przyjęcia, że praca adwokata nie została wynagrodzona, a zatem zachodzi podstawa do poniesienia kosztów z tego tytułu przez Skarb Państwa na podstawie art. 29 ust. 1 Prawa o adwokaturze (por. orzeczenie SN z 14 października 1998 r., II CKN 687/98, OSNC 1999, z. 3, poz. 63).

lub części pokryte przez stronę zwolnioną od kosztów³⁴. Wynagrodzenie to jednak przysługuje za fachowe wykonanie obsługi prawnej, gdyż czynności adwokata ustanowionego z urzędu, które są sprzeczne z zasadami profesjonalizmu, nie uzasadniają przyznania mu kosztów nieopłaconej pomocy prawnej³⁵.

Ustanie czynności adwokata z urzędu

Spełnienie przez adwokata z urzędu czynności, do których powołany jest on w ramach przepisu art. 91 k.p.c. i osiągnięcie celu postępowania sądowego, do udziału w którym został on powołany, powoduje w zasadzie wygaśnięcie uprawnień i obowiązków procesowych pełnomocnika z urzędu. Osiągnięcie celu to najbardziej naturalna przyczyna wygaśnięcia pełnomocnictwa i następuje to dopiero wtedy, gdy nie może zaistnieć żadna z sytuacji wskazanych w art. 91 k.p.c. (wykonywanie wszelkich czynności procesowych łączących się ze sprawą, dotyczących zabezpieczenia i egzekucji, udzielania substytucji, zawarcia ugody, zrzeczenia się roszczenia albo uznania powództwa, odbioru kosztów procesu od strony przeciwnej), w których adwokat z urzędu miałby jeszcze możliwość wystąpić³⁶.

Strona, dla której ustanowiono adwokata z urzędu, może stosownie do art. 94 § 1 k.p.c. w zw. z art. 118 k.p.c. wypowiedzieć temu adwokatowi pełnomocnictwo³⁷. Skoro bowiem klient wybierający adwokata ma prawo wypowiedzieć mu pełnomocnictwo, to takie uprawnienie musi przysługiwać osobie, której adwokata przydzielono z urzędu. Strona korzystająca z pomocy adwokata z urzędu nie może być w sytuacji procesowej mniej korzystnej od tej, w której znajdowałaby się mając

³⁴ Patrz § 19–21 rozporządzenia MS z 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej z urzędu (Dz.U. Nr 163, poz. 1348, zm. Dz.U. z 2003 r. Nr 97, poz. 887).

Przyznanie stronie zwolnienia od kosztów oraz przydzielenie adwokata z urzędu w przypadku przegrania przez nią sprawy nie uwalnia tej strony od obowiązku zwrotu kosztów przeciwnikowi, gdy sąd zgodnie z ogólnymi zasadami nałoży ten obowiązek na stronę korzystającą z tego zwolnienia (art. 121 k.p.c. w zw. z art. 112 § 1 k.p.c.).

³⁵ Tak SN w postanowieniu z 12 lutego 1999 r., II CKN 341/98, OSNC 1999, z. 6, poz. 123 oraz w postanowieniu z 18 marca 1999 r., I CKN 1046/97, OSNC 1999, z. 10, poz. 17.

³⁶ Pełnomocnictwo procesowe szczególnie gaśnie z chwilą zakończenia postępowania (H. Mądrzak, D. Krupa, E. Marszałkowska-Krześ, *op. cit.*, s. 111). Przepisy k.p.c. w niektórych kategoriach spraw wymagają pełnomocnictwa szczególnego, jak np. w sprawach małżeńskich i w sprawach ze stosunków między rodzicami a dziećmi (art. 426 i 458 § 1 k.p.c.), a do odbioru należności zasądzonych na rzecz pracownika lub ubezpieczonego jest wymagane pełnomocnictwo szczególne, udzielone po powstaniu tytułu egzekucyjnego (art. 465 § 2 k.p.c.).

³⁷ Tak SN w orzeczeniu z 3 czerwca 1976 r., III CRN 64/76, OSN 1977, z. 1, poz. 14 oraz Z. Krzemieński, *Wygaśnięcie pełnomocnictwa adwokata z urzędu w sprawie cywilnej*, „Palestra” 1972, Nr 3, s. 3.

adwokata z wyboru. Może to nastąpić w formie dowolnej; pisemnie lub ustnie do protokołu rozprawy, ale w sposób jednoznaczny³⁸.

Wprawdzie ustanowienie nowego pełnomocnika procesowego nie oznacza automatycznie wypowiedzenia pełnomocnictwa dotychczasowemu pełnomocnikowi, gdyż w takim wypadku strona będzie miała dwóch równoprawnych pełnomocników procesowych³⁹, ale w przypadku gdy w sprawie działa już adwokat z urzędu, pełnomocnik z wyboru powinien zawiadomić tego adwokata oraz sąd o przejściu sprawy. Ma to dla sądu nie tylko znaczenie porządkowe, ale jest także konieczne z uwagi na treść art. 120 k.p.c., nakazującego z urzędu cofnięcie zwolnienia od kosztów sądowych i ustanowienia adwokata, gdy sąd poweźmie wiadomość o przyczynach je uzasadniających⁴⁰. Dopóki zawiadomienie takie nie zostanie doręczone, dotychczasowy pełnomocnik jest uważany za upoważnionego do wszelkich czynności procesowych w granicach pełnomocnictwa ze skutkiem dla mocodawcy bez względu na to, czy pełnomocnictwo w stosunku wewnętrznym między pełnomocnikiem a mocodawcą już wygasło, czy nie.

Istota pełnomocnictwa z urzędu sprawia, że adwokat z urzędu nie może wypowiedzieć pełnomocnictwa, ale stosownie do art. 119 § 2 k.p.c. „adwokat taki może wnosić z ważnych powodów o zwolnienie go od obowiązku zastępowania strony w procesie. Rada adwokacka zwalniając adwokata wyznaczy jednocześnie innego adwokata”. Przepis ten nie wyjaśnia w jakim momencie, w takiej sytuacji, następuje wygaśnięcie pełnomocnictwa i przyjąć należy, że decyzja rady adwokackiej o wyznaczeniu innego adwokata powoduje jednoczesne wygaśnięcie dotychczasowego pełnomocnictwa. Podobnie brak jest wyjaśnienia, co należy rozumieć przez „ważne powody” uzasadniające takie zwolnienie adwokata z urzędu. Można tu posiłkować się przepisem art. 48 k.p.c. o wyłączeniu sędziego z ustawy i przykładowo takimi przyczynami zwolnienia adwokata z urzędu mogą być przypadki: gdy adwokat ten udzielił już wcześniej pomocy prawnej stronie przeciwnej w tej samej sprawie lub w sprawie z nią związanej, brał udział w tej sprawie z ramienia władzy publicznej, osoba, przeciwko której ma prowadzić sprawę, jest jego klientem bądź adwokat będący jego współmałżonkiem prowadzi sprawę lub udzielił pomocy prawnej stronie przeciwnej w tej samej sprawie lub w sprawie z nią związanej⁴¹. Zbliżoną sytuację reguluje prze-

³⁸ Zob. *Kodeks cywilny – komentarz* pod red. K. Pietrzykowskiego, t. I, Warszawa 1997, s. 381.

³⁹ Tak H. Ciepła (w:) *Kodeks postępowania cywilnego – komentarz*, pod red. K. Piaseckiego, t. I, Warszawa 1996, s. 381.

⁴⁰ W razie cofnięcia przez sąd zwolnienia od kosztów sądowych i ustanowienia adwokata z urzędu wygasa pełnomocnictwo procesowe tego adwokata (uchwała SN z 10 sierpnia 1990 r., III CZP 39/90, OSN 1991, z. 2–3, poz. 26). Taki pogląd wyraża również Z. Krzemiński (w:) Z. Czeszejko-Sochacki, Z. Krzemiński, *Adwokat z urzędu*, Warszawa 1975, s. 86. Odmiennego zdania są natomiast S. Rejman, *Niektóre kwestie związane ze zwolnieniem od kosztów sądowych*, „Palestra” 1961, Nr 9, s. 20; J. Sobkowski, *Pełnomocnictwo procesowe, jego istota, powstanie i wygaśnięcie*, Poznań 1967, s. 214 oraz J. Filipowski, *Adwokat w procesie cywilnym*, Warszawa 1973, s. 77.

⁴¹ Zob. Z. Krzemiński, *Adwokat w procesie cywilnym*, Kraków 1999, s. 130.

pis art. 117 § 1 *in fine* k.p.c., w myśl którego, „jeżeli ustanowiony i wyznaczony adwokat ma podjąć czynności poza siedzibą sądu orzekającego właściwa rada adwokacka na wniosek ustanowionego adwokata wyznaczy w razie potrzeby adwokata z innej miejscowości”. To dodatkowe wyznaczenie innego adwokata nie powoduje automatycznie wygaśnięcia pełnomocnictwa pierwszego adwokata, gdyż to wyznaczenie ogranicza się jedynie do dodatkowej czynności poza siedzibą sądu.

Podobnie jak w przepisach prawa materialnego (art. 101 § 2 k.c.) pełnomocnictwo wygasa w razie śmierci strony albo utraty przez nią zdolności sądowej – art. 96 k.p.c. Przepis ten dotyczy osób fizycznych i osób prawnych. Utrata zdolności sądowej przez osobę prawną następuje wraz z jej ustaniem (z chwilą całkowitego zakończenia jej likwidacji). Ze śmiercią strony wygasa ustanowienie adwokata, ale na zasadzie tego ustanowienia adwokat podejmuje czynności procesowe niecierpiące zwłoki (art. 119 § 1 k.p.c.). Pełnomocnik procesowy w razie śmierci strony posiada umocowanie do podejmowania niezbędnych czynności procesowych zmierzających do zawieszenia postępowania i – jak wskazał Sąd Najwyższy – w okresie między śmiercią strony a uprawomocnieniem się postanowienia o zawieszeniu postępowania pełnomocnik osoby zmarłej jest legitymowany do złożenia zażalenia na postanowienie o umorzeniu postępowania, które należało zawiesić⁴². Osoby wstępujące do sprawy na miejsce zmarłej strony mogą wnosić o przyznanie im zwolnienia od kosztów sądowych lub ustanowienie dla nich adwokata, gdy czynią zadość warunkom określonym w k.p.c.⁴³.

Należy także stwierdzić, że pełnomocnictwo procesowe wygasa również z chwilą śmierci pełnomocnika lub utraty przez niego kwalifikacji (np. przez skreślenie adwokata z listy adwokatów). Identyczny skutek powoduje też utrata przez pełnomocnika zdolności procesowej (np. poprzez ubezwłasnowolnienie)⁴⁴. W takim wypadku postępowanie może toczyć się dalej po wezwaniu strony nie stawającej (art. 175 k.p.c. oraz od dnia 5 lutego 2005 r. art. 175¹ k.p.c., dodany ZmKPCU04 w brzmieniu: „Jeżeli zastępstwo stron przez adwokatów lub radców prawnych jest obowiązkowe, w razie śmierci adwokata lub radcy prawnego, skreślenia z listy adwokatów lub radców prawnych, utraty możliwości wykonywania zawodu albo utraty zdolności procesowej, sąd zawiesza postępowanie z urzędu, wyznaczając odpowiedni termin do wskazania innego adwokata lub radcy prawnego, i po upływie tego terminu podejmuje postępowanie. Przepis art. 175 stosuje się odpowiednio”).

⁴² Orzeczenie SN z 6 sierpnia 1975 r., I CZP 114/75, OSN 1976, poz. 165.

⁴³ W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1972, s. 185. Uważa on, iż w istocie pełnomocnictwo gaśnie dopiero z chwilą prawomocnego zawieszenia postępowania, natomiast M. Piekarski stwierdza, że pełnomocnik działa ze skutecznością wobec spadkobierców zmarłego miodawcy (*Odpowiedź prawna*, „Palestra” 1958, Nr 9, s. 66), gdy z kolei Z. Krzemiński wskazuje, iż ze względu na nietypowość sytuacji można nawet przyjąć, że pełnomocnik w tym okresie nie reprezentuje nikogo, będąc upoważniony z mocy ustawy do wykonania pewnych niezbędnych czynności procesowych (*Pełnomocnik w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1971, s. 146).

⁴⁴ Andrzej Zieliński, *op. cit.*, s. 66.

Pełnomocnictwo procesowe udzielone adwokatowi przez przedstawiciela ustawowego małoletniego dziecka w jego imieniu (ustanowionego adwokata) nie wygasa z chwilą dojścia tego dziecka do pełnoletności. Okoliczność ta pozostaje bez wpływu na udzielone pełnomocnictwo (wyznaczenie adwokata z urzędu), gdyż dziecko owo, po dojściu do pełnoletności, może jedynie samo odwołać pełnomocnictwo procesowe⁴⁵.

Sąd bierze pod uwagę brak pełnomocnictwa procesowego w każdym stanie sprawy, bowiem stanowi on przyczynę nieważności postępowania (art. 379 pkt 2 w zw. z art. 378 § 2 i art. 398¹³ k.p.c. – wynika to z art. 1 pkt 11 i 13 ZmKPCU05), chyba że strona potwierdzi czynności dokonane przez pełnomocnika nieprawidłowo umocowanego.

Sąd może również po wniesieniu pozwu dopuścić tymczasowo do podjęcia naglącej czynności procesowej osobę niemogącą na razie przedłożyć pełnomocnictwa (decyzji rady adwokackiej o wyznaczeniu pełnomocnikiem z urzędu), a zarządzenie w tej kwestii sąd może uzależnić od zabezpieczenia kosztów (art. 97 § 1 k.p.c.)⁴⁶. Sąd jednak wyznaczy termin, w ciągu którego osoba działająca bez pełnomocnictwa powinna je złożyć albo przedstawić zatwierdzenie swych czynności przez stronę. Takie dopuszczenie tymczasowe ma ten skutek, że czynności podjęte przez taką osobę (działającą bez należytego umocowania, tzw. *falsus procurator*) są tylko ważne tymczasowo, to jest pod warunkiem (rozwiązującym), że w określonym terminie zostanie przedłożone pełnomocnictwo (decyzja rady adwokackiej o wyznaczeniu adwokata) lub nastąpi zatwierdzenie przez stronę. Termin do przedłożenia tego dokumentu może być przedłużony. Po bezskutecznym upływie tego terminu sąd pominie czynności tej osoby, tzw. rzekomego pełnomocnika (*falsus procurator*), a postępowanie będzie toczyć się dalej z udziałem strony lub jej pełnomocnika już należycie umocowanego⁴⁷, gdyż okoliczność ta nie powoduje tzw. upadku postępowania.

Działający bez umocowania (który nie usunie braku umocowania i którego czynności nie zostaną zatwierdzone przez stronę) ponosi wobec podmiotu, na rzecz którego działał, odpowiedzialność odszkodowawczą za skutki działania w procesie⁴⁸, a nadto przeciwnik strony może żądać od działającego w jej imieniu bez umocowania zwrotu kosztów spowodowanych tymczasowym dopuszczeniem

⁴⁵ Tak Andrzej Zieliński, *op. cit.*, s. 66, chociaż kwestia ta jest sporna [por. H. Cieplą (w:) *Kodeks postępowania cywilnego – komentarz*, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 1996, t. I, s. 382].

⁴⁶ Przez czynność nagłą należy rozumieć taką, której zaniebdanie mogłoby przynieść szkodę stronie, w zastępstwie której mogą być podjęte. Sąd ocenia to według zachodzących w sprawie okoliczności i gdy dojdzie do wniosku, iż nie ma miejsca nagląca czynność, to wezwie do uzupełnienia tego braku pełnomocnictwa w trybie art. 130 w zw. z art. 126 § 3 k.p.c.

⁴⁷ Szerzej o tzw. rzekomym pełnomocniku zob. A. Wolter, *op. cit.*, s. 279, oraz A. Szpunar, *Stanowisko prawne pełnomocnika*, NP 1949, z. 1–2, s. 62.

⁴⁸ Tak H. Mądrzak, D. Krupa, E. Marszałkowska-Krześ, *op. cit.*, s. 111. K.p.c. nie normuje kwestii odpowiedzialności adwokata wobec strony za szkody wynikłe z jego działania, gdyż jest to zagadnienie prawa materialnego (por. głosę W. Siedleckiego do orzeczenia SN z 16 listopada 1962 r., III CR 8/62,

osoby działającej bez umocowania (art. 97 § 2 k.p.c.)⁴⁹. Gdy jednak brak należytego umocowania pełnomocnika strony doprowadza do nieważności postępowania (art. 379 pkt 2 w zw. z art. 378 § 2 i art. 398¹³ k.p.c.), to dalsze postępowanie nie może ważnie się toczyć i wydanie wyroku staje się niedopuszczalne (art. 199 § 1 i art. 355 § 1 k.p.c.), a nadto brak ten może być również przyczyną wznowienia postępowania, gdyż stronę reprezentowaną w procesie przez nieumocowaną osobę należy uznać za pozbawioną możliwości działania, co jest powodem nieważności postępowania w rozumieniu art. 401 pkt 2 k.p.c.⁵⁰.

Uwagi końcowe

Rzeczpospolita Polska jako dobro wspólne wszystkich obywateli i demokratyczne państwo prawne urzeczywistnia zasady sprawiedliwości społecznej (art. 1 i 2 Konstytucji RP) poprzez między innymi gwarantowanie każdemu: 1) prawa do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd oraz 2) prawa do obrony we wszystkich stadiach postępowania (art. 45 ust. 1 i art. 42 ust. 2 Konstytucji RP⁵¹).

Iustitia atque omnia (sprawiedliwość ponad wszystko) to idea, która powinna mieć wiodące znaczenie w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, który realizują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe (art. 175 ust. 1 Konstytucji RP). Sądowe stosowanie prawa to wymierzanie sprawiedliwości przez sędziów zgodnie z obowiązującym prawem, znajdujące odzwierciedlenie w poprawnym (formalnie i merytorycznie) końcowym orzeczeniu w konkretnej sprawie cywilnej⁵². Poprzez wydawanie niewadliwych orzeczeń wzmacnia

PiP 1964, z. 7), a roszczeń tych można dochodzić w odrębnym procesie (orzeczenie SN z 20 grudnia 1968 r., III CZP 93/68, OSN 1969, z. 7–8, poz. 129, oraz glosa aprobująca W. Siedleckiego, *Przegląd orzecznictwa SN*, NP 1970, z. 10, s. 577).

⁴⁹ Nie chodzi tu w ogóle o koszty procesu w rozumieniu art. 98 k.p.c., lecz tylko o koszty spowodowane czynnościami osoby nieumocowanej (orzeczenie SN z 19 marca 1969 r., I CZ 106/68 OSN z 1970, z. 1, poz. 8).

⁵⁰ W. Siedlecki, *Zarys postępowania cywilnego*, Warszawa 1966, s. 139 oraz J. Turek, *Czynności dowodowe sądu w procesie cywilnym*, Kraków 2003, s. 218 i n. Jednak nienależyte wykonanie obowiązków procesowych przez adwokata ustanowionego z urzędu nie może stanowić podstawy wznowienia postępowania, polegającej na pozbawieniu strony możliwości działania stosownie do art. 401 pkt 2 k.p.c. (postanowienie SN z 26 marca 2003 r., II CZ 26/03, OSNC 2004, z. 6, poz. 95).

⁵¹ W dniu 17 czerwca 2004 r. Sejm uchwalił ustawę z 17 czerwca 2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki, Dz.U. Nr 179, poz. 1843, która dopuszcza skargę do sądów powszechnych niezadowolonych obywateli z tempa przebiegu procesów sądowych i egzekucji, w której można żądać wydania sądowi zalecenia podjęcia w wyznaczonym terminie odpowiednich czynności oraz zasądzenia odpowiedniej sumy pieniężnej (zob. A. Łukasiewicz, *Sąd pod sąd*, „Rzeczpospolita” z 18 czerwca 2004 r., s. C 1, oraz komentarz B. Sobczaka, tamże).

się poczucie sprawiedliwości⁵³, a w następstwie tegoż poprawę ładu i porządku publicznego oraz harmonię stosunków międzyludzkich.

Niewątpliwie istotne obowiązki w realizacji tej idei „sprawiedliwości ponad wszystko” spoczywają na adwokaturze, której zadania odnoszą się zarówno do maksymalnej ochrony interesów osób, którym udzielana jest pomoc prawna, jak i nie w mniejszym stopniu do koniecznej ochrony interesu społecznego⁵⁴. Odnosi się to zarówno do adwokatury jako całości, jak i do indywidualnych adwokatów (w tym także ustanowionych z urzędu), skoro adwokat „w swej pracy ma przyczyniać się ze wszystkich swoich sił do ochrony praw i wolności obywatelskich oraz umacniania porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej, obowiązki te wypełniać gorliwie, sumiennie i zgodnie z przepisami prawa, zachować tajemnicę zawodową, a w postępowaniu swoim kierować się zasadami godności, uczciwości, słuszności i sprawiedliwości społecznej”⁵⁵.

Adwokat w świadczeniu pomocy prawnej musi więc wykazywać się jak najwyższym profesjonalizmem, co odnosi się przede wszystkim do adwokata ustanowionego z urzędu⁵⁶.

Adwokat z urzędu w wyniku ustanowienia go przez sąd orzekający, a następnie konkretnego już wyznaczenia przez właściwą radę adwokacką (art. 117 § 1 k.p.c.)

⁵² Jako akt wymiaru sprawiedliwości orzeczenie realizuje cel postępowania sądowego, jakim jest ochrona porządku publicznego, a wydane niewadliwie wprowadza stan pewności w stosunkach prawnych, sprzyja ugruntowaniu zasady praworządności, a także wykształca niezbędne zaufanie do organów wymiaru sprawiedliwości (por. J. Klich-Rump, *Podstawa faktyczna rozstrzygnięcia sądowego w procesie cywilnym*, Warszawa 1977, s. 153, oraz B. Bładowski, *Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*, Zakamycze 2001, s. 29).

⁵³ Kryteria „prawa sprawiedliwego” to jego ogólność, jasność, spójność wewnętrzna, brak retroaktywności, trwałość systemu prawnego, promulgacja prawa, nieządanie niemożliwego przez prawo oraz stosowanie się organów „wykonujących” prawo do jego postanowień (zob. L. L. Fullera, *Moralność prawa*, tłum. S. Amsterdamski, Warszawa 1978, s. 83 i n.).

⁵⁴ S. Włodyka, *op. cit.*, s. 262.

⁵⁵ Por. art. 5 Prawa o adwokaturze, a nadto art. 17 ust. 1 Konstytucji RP, w myśl którego „w drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należyтым wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony”. Podnieść jednak należy, iż sporny jest publicznoprawny charakter korporacji adwokackiej. O ile Naczelny Sąd Administracyjny (por. wyrok z 23 kwietnia 1991 r., II S.A. 238/91, ONSA 1992, z. 3–4, poz. 61 stwierdził, że samorząd zawodowy adwokatów jest zdecentralizowaną na rzecz korporacji formą wykonywania administracji publicznej wobec jego członków i występuje jako podmiot „władztwa publicznego” w zakresie przyznanym ustawą, to Sąd Najwyższy (por. uzasadnienie wyroku z 29 maja 2001 r., I CKN 1217/98, OSNC 2002, z. 1, poz. 13 nie godzi się z twierdzeniem, że samorząd adwokacki jest samorządem reprezentującym osoby wykonujące zawód zaufania publicznego w rozumieniu art. 17 ust. 1 Konstytucji, gdyż jest on samorządem zawodowym określonym w art. 17 ust. 2 Konstytucji. Ustawa Prawo o adwokaturze nie nadaje bowiem adwokatom statusu osoby zaufania publicznego (jak to np. ma miejsce w przypadku notariuszy – ustawa z 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie, Dz.U. Nr 22, poz. 91) i nie da się tego wywodzić z jej treści, już choćby tylko dlatego, że adwokat nie jest bezstronnym uczestnikiem wymiaru sprawiedliwości. Pogląd ten zakwestionował D. Dudek, *op. cit.*, s. 807.

⁵⁶ Por. postanowienie SN z 12 lutego 1999 r., II CKN 341/98, OSNC 1999, z. 6, poz. 213, z 9 lutego

zyskuje jakby podwójne „potwierdzenie” swego profesjonalizmu, co nie pozostaje bez znaczenia dla osoby, dla której został on przydzielony, która przecież nie ma żadnego wpływu na to, jaki konkretnie adwokat zostanie ustanowiony i dla niej wyznaczony. Adwokat z urzędu będzie więc musiał wypełnić te podwójne oczekiwania (organu ustanawiającego oraz osoby, dla której został wyznaczony) w zakresie profesjonalnego udzielenia pomocy prawnej. Pomoc ta ma nie tylko zapewnić właściwą realizację prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości (*access to justice*), ale również stanowić gwarancję zasady równości wszystkich wobec prawa (art. 32 ust. 1 Konstytucji RP)⁵⁷ oraz prawa do zabezpieczenia społecznego (art. 64–76 Konstytucji RP)⁵⁸. Pomoc ta musi być wszechstronna, tym bardziej że świadczenie pomocy prawnej udzielonej z urzędu nie jest już społecznym, nieodpłatnym obowiązkiem adwokatury, gdyż koszty nieopłaconej pomocy prawnej ponoszone są

2001 r., III CZ 125/00, OSNC 2001, z. 7–8, poz. 121, oraz uchwałę z 21 września 2000 r., III CZP 14/00, OSNC 2001, z. 2, poz. 21.

⁵⁷ Zasadę równości wszystkich ludzi przed sądami i trybunałami oraz prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd zadeklarowano w art. 14 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz.U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167) oraz zapewnia ją art. 6 ust. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności przyjętej w Rzymie 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

⁵⁸ W punkcie 1c zalecenia Nr R 931 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich, dotyczącego skutecznego dostępu do prawa i wymiaru sprawiedliwości osób w sytuacji wielkiego ubóstwa (przyjętego w dniu 8 stycznia 1993 r. na 484. posiedzeniu zastępców ministrów), zalecono rządowi państw członkowskich ułatwianie tym osobom dostępu do prawa („prawa do ochrony prawnej”) m.in. przez pokrywanie kosztów doradztwa prawnego tym osobom przez system pomocy prawnej, zaś w punkcie 3c ułatwianie im dostępu do sądów m.in. przez uznanie prawa do korzystania z pomocy fachowego doradcy (jeśli to możliwe z własnego wyboru), który otrzyma należyte wynagrodzenie. W punkcie 6 i 7 raportu wyjaśniającego to zalecenie wskazano, że systemy poradnictwa prawnego i pomocy prawnej mają w zakresie skutecznego dochodzenia praw i przysługującego prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości zasadnicze znaczenie dla wszystkich członków społeczeństwa, nie tylko dla osób w sytuacji „wielkiego ubóstwa”. Również w tym dokumencie podkreślono, że problem ten „nie jest tylko kwestią sprawiedliwości społecznej i polityki państwa, ale także należy do dziedziny praw człowieka i podstawowych wolności”. Pomoc prawna – według punktu 9 raportu – ma mieć szeroki zakres; powinna obejmować nie tylko pomoc prawną rozumianą jako częściowe lub całkowite zwolnienie z kosztów sądowych oraz darmową bądź symbolicznie opłacaną pomoc adwokata, ale również wszelką bezpłatną pomoc prawną w postaci udzielania informacji, porad, mediacji, itp., łączącą się zarówno z postępowaniem sądowym, jak i quasi-sądowym. Komitet Kierujący w dziedzinie Praw Człowieka (CDDH) zaleca, aby można było swobodnie korzystać z prawa wyboru doradcy udzielającego osobom niezamożnym pomocy prawnej.

Mimo to w naszym prawie od wielu lat brak jest spójnych i systemowych uregulowań co do sposobu prawidłowej realizacji w postępowaniu sądowym tych wszystkich zobowiązań i zaleceń, a nałożenie na sądy obowiązku świadczenia pomocy społecznej osobom zwracającym się o udzielenie ochrony prawnej (ustanowienie adwokata z urzędu) niewątpliwie wykracza poza zakres zadań sądów, skoro do ich zadań, jako organów – odrębnej od władzy wykonawczej – władzy sądowniczej należy sprawowanie wymiaru sprawiedliwości (art. 10 ust. 1 Konstytucji RP). Stanowisko to potwierdzają przepisy ustawy z 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (jedn. tekst: Dz.U. z 1998 r. Nr 64, poz. 414 ze

przez Skarb Państwa ze środków budżetowych sądów⁵⁹. Adwokat ustanowiony dla strony winien więc podejmować wszelkie dopuszczalne przez prawo metody stosowane w celu zapobieżenia naruszeniu prawa (środki prewencyjne) oraz stosowane do ochrony prawa już naruszonego (środki represyjne)⁶⁰, skoro jest on profesjonalnym podmiotem wykonującym odpłatną usługę w zakresie pomocy prawnej w ramach specyfiki wolnego zawodu⁶¹. Winien on wykorzystać wszelkie możliwości załatwienia ugodowo sporu (art. 10, 223 § 1, 468 § 2 k.p.c.), zwłaszcza dostępne formy mediacji, a przede wszystkim (niedoceniane w załatwianiu sporów cywilnych, a odformalizowane, szybkie i tanie) postępowanie pojednawcze (art. 184–186 k.p.c.)⁶². Niekiedy pomoc prawna takiego adwokata może sprowadzić się (zwłaszcza przed wytoczeniem sprawy – art. 114 § 1 k.p.c.) do udzielenia porady prawnej i wyjaśnienia w jej ramach przede wszystkim szans skuteczności rozważanego przez stronę wystąpienia do sądu z określonymi żądaniami w przedstawionym jej, obowiązującym stanie prawnym.

zm.), w myśl których pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie z organizacjami społecznymi, Kościołem katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi, fundacjami, stowarzyszeniami, pracodawcami oraz osobami fizycznymi i prawnymi. Pomoc ta jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne środki, możliwości i uprawnienia (art. 1 i 2 ustawy). W art. 23 sprecyzowane zostało, iż pomocy tej udziela się w formie poradnictwa specjalistycznego, w szczególności prawnego i psychologicznego; może ona zostać również udzielona przy załatwianiu spraw urzędowych i innych ważnych spraw bytowych.

⁵⁹ Por. art. 29 ust. 1 ustawy z 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, Dz.U. Nr 16, poz. 124 ze zm. i art. 22³ ustawy z 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, Dz.U. Nr 19, poz. 145 ze zm. oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej z urzędu (Dz.U. Nr 163, poz. 1348, zm. Dz.U. z 2003 r. Nr 93, poz. 887).

⁶⁰ Por. S. Włodyka, *op. cit.*, s. 258. Zakres czynności adwokata ustanowionego przez sąd określa Sąd Najwyższy m.in. w uchwale z 21 września 2000 r., III CZP 14/00, OSNC 2001, z. 2, poz. 21 oraz w postanowieniu z 9 lutego 2001 r., II CZ 125/00, OSNC 2001, z. 7–8, poz. 121 i w uzasadnieniu postanowienia z 11 października 2001 r., IV CZ 163/01, OSNC 2002, z. 5, poz. 70.

⁶¹ Powołać wypada dyrektywę Rady Wspólnot Europejskich nr 77/249 z 22 marca 1997 r. w sprawie ułatwiania skutecznego korzystania przez adwokatów ze swobody wykonywania usług (Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich nr 78, s. 17), która wprost określa działalność adwokatów jako świadczenie usług.

⁶² Szerzej zob. J. Turek, *Cywilne postępowanie pojednawcze*, „Palestra” 2004, Nr 1–2, s. 69.